

Г.Й. МИХАЙЛИШИН

Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ

**ЦІННОСТІ ОСВІТИ ЯК ЗАСІБ ДОСЯГНЕННЯ МЕТИ
СУСПІЛЬНОГО ПОСТУПУ**

Ефективна модернізація сучасного українського суспільства, приведення його у відповідність до вимог функціонування розвинених країн неможлива за відсутності теоретичного осмислення, концептуалізації і втілення на практиці адекватних уявлень про цінність освіти як суспільного явища і дієвої ієрархії аксіологічних пріоритетів освітньої сфери. Ефективність зусиль у цьому напрямку зокрема залежить від світоглядно-функціональної виразності освітнього сегменту соціуму, зокрема: консенсусного рівня усвідомлення цінності засобів освіти для досягнення мети суспільного поступу.

Ключові слова: цінності, ціннісні орієнтації, ціннісні стереотипи, ціннісні ідеали, ціннісні перспективи, світогляд, цінності освіти.

Вступ

Серед суспільствознавців тривають інтенсивні дискусії щодо концепції сучасної освіти. Доволі поширеною є думка, що функції освіти не повинні зводитися до суто формального методичного навчання, а повинні розвивати принаймні два види здібностей – інтелектуальні та етичні. Під навчанням, спрямованим на розвиток інтелектуальних здібностей, ми розуміємо навчання, котре розвиває спроможність учня отримувати *об'єктивне знання* про дійсність. Йдеться про те, щоб суб'єкт навчального процесу оволодів способами пошуку істини, а не був пасивним споживачем інформації (мало знати, що Земля *обертається* довкола Сонця і власної осі, треба ще й знати, **чому вона обертається**). Це навчання слугує світоглядним орієнтиром, аби учень осягнув дійсність в істинному, а не віртуальному, фальшованому вигляді. Воно також підводить до розуміння теоретичних і практичних проблем буття і мислення в єдності.

Обговорення проблеми

Інтелектуальна складова навчання має підсилюватися етичною компонентою. Етична освіченість спрямована насамперед на те, щоб допомогти учневі збагнути цінність норм людської спільноти і як наслідок – ініціювати його бажання чинити в душі категоричного імперативу І.Канта: ставитися до будь-кого іншого як до *мети*, а не лише як до *засобу*; чинити так, як хотілося б, щоб чинили по відношенню до тебе. Інтелектуальне навчання має розпочинатися якомога раніше, однак лише тоді, коли його інструментарій уже допомагає індивіду орієнтуватися в часі й просторі етичної свободи (оцінок, міркувань, вердиктів). Розглядаючи систему освіти із соціально-філософської точки зору – тобто як суспільно-історичне явище,

як засіб збереження, передачі й накопичення зразків матеріальної та духовної культури людства народів і націй, як засіб формування людини – ми усвідомлюємо, що наведені функції системи освіти в Україні реалізуються недостатньо ефективно, тому реформа цієї системи, приведення її у відповідність до світових стандартів є завданням актуальним і вкрай необхідним. Філософія освіти повинна виходити не лише з людського менталітету, способу мислення, а й зі «зміни культури емоційних переживань, ціннісних орієнтацій, способів діяльності, поведінки і способу життя як в індивідуально-особистісному, так і в суспільному масштабі. Звичайно, найважливішими засобами розв'язання цих проблем є культура, освіта, філософія, мистецтво, наука. Проте, для цього вони самі повинні зазнати зміни, зблизивши предметний зміст науково-освітньої діяльності з *аксіологічною спрямованістю*, ввівши антропологічні та гуманістичні критерії й оцінки результатів своєї діяльності» [4, с.282].

Йдеться щонайменше про два аспекти: по-перше, про консенсусний рівень усвідомлення цінності засобів освіти для досягнення мети суспільного поступу; по-друге, про аксіологічно-телеологічні візрі, на які освітня галузь має орієнтуватися, щоб виконати своє покликання належним чином. Не викликає сумнівів необхідність якомога тіснішої функціональної кореляції освітньої та наукової сфер, кожна з яких істотним чином доповнює, добудовує одна одну як у концептуальному, так і в прикладному сенсі. Філософія освіти має оперувати самим «духом епохи», який існує незалежно від нашого розуміння, рефлексії, відчуття і водночас разом з ними, через них і завдяки ним. Ми проникаємось цим «духом», мислимо його категоріями, втілюємо їх у полотно культури через діяльність духовну і матеріальну. Завдяки цьому духу ми живемо в обіймах епохи як її представники і суб'єкти. Той, хто відмежовується від нього, «випадає» з контексту епохи, живе минулим або, випереджаючи час, стає пророком. «Дух епохи» надихає нас на життя; підготовка ж до нього здійснюється через освіту і культуру, науку і релігію, мистецтво і інші формовияви духу. «Філософія духу» (епохи) є тією єдиною «філософією освіти», яка дозволяє організувати її (як за змістом, так і за формою) у відповідності загально історичної традиції і викликів часу.

Термін «значущість» (Geltung) увів у філософський обіг (на додаток до поняття «існування») Е.Гартман. Цю тенденцію поглибили В.Вільденбанд, Г.Ріккерт і Г.Коген, доповнивши «значущість» поняттям «належне» (Soller) та «цінність» (wert, value, valeur; від лат. valere – мати значення). Як зазначав Г.Ріккерт, «сутність цінностей полягає в їхній *значущості*, а не у *фактичності*» [8, с.128]. Слід також зауважити, що «цінності можна виразити за допомогою ідей, обґрунтувати їх логічно, однак самі вони не є ідеями, а скоріше деяким способом буття людини в світі, «способом ставлення до світу» [1, с. 140]. Г.Ріккерт підніс феномен цінності до рангу системо- та смислотворчої філософської категорії. На його переконання, «все, що не можна віднести до переліку цінностей, не має абсолютно ніякого смислу» [9, с. 100]. Концептуальний напрямок Г.Ріккерта добудував Цінності освіти як засіб досягнення мети суспільного поступу

В.Віндельбанд: «Під філософією у її систематичному сенсі я розумію критичну науку про загальнообов'язкові цінності: саме цей фактор визначає предмет філософії та її метод» [3, с. 91]. Неокантіанська теорія інтересів має таку ієрархію: 1) цінність як надісторичний інтерес, 2) інтерес історичної епохи, 3) індивідуальний інтерес. В основу наведеної смислової структуризації покладено часовий критерій, а саме: поточна й короткотермінова значущість виокремлює *індивідуальний тип (спосіб) смислотворення*, середньо- й довготривала значущість детермінує субстанційні ознаки *епохального типу смислотворення*, значущість трансепохального формату (та, що проходить успішну ротацію різними історичними епохами) задає *метаісторичні смислові азимуту*.

А.Вебер розмежував *цінність* та *оцінку*. Якщо перша перетворює індивідуальні (суб'єктивні) враження в об'єктивне й загальнозначуще, то друга не виходить за межі суб'єктивності. Таким чином, оцінка може виконувати функцію засобу індивідуального смислотворення, однак її претензії на формулювання надіндивідуальних смислів виявляються безпідставними: для зазначеної мети треба застосовувати смислотворчий потенціал цінностей. Як слушно зазначає В.Кремень, «цінність – це не те, що можна витратити на щось, що має перехідне, вузьке значення, а те, заради чого проживається життя. Те, чого люди хочуть заради нього самого, а не чогось іншого. Цінність несе в собі зміст *належного*, вона повинна мати загальний характер для певного життя, певної особистості і певної своєрідної культури» [4, с. 73].

Згідно з А.Маслоу, буттєві цінності (being values) є невід'ємним атрибутом кожного індивіда, оскільки вони – складова частина людської природи (within human nature itself). До переліку таких цінностей належить краса, життєва сила, досконалість, унікальність, справедливість, впорядкованість, необхідність, трансцендентальність, досягнення мети в ощадливий спосіб, завершеність, самодостатність та грайливість. Існує три форми цінностей, котрі переходять одна в іншу: 1) суспільні ідеали – вироблені суспільною свідомістю і присутні в ній узагальнені уявлення про досконалість у різних сферах суспільного буття; 2) наочне втілення цих ідеалів у діяннях або творах конкретних людей; 3) мотиваційні структури особистості («моделі належного»), котрі спонукають до втілення суспільних ціннісних ідеалів у практичній сфері – в індивідуальній і колективній діяльності. Наведені форми переходять одна в одну. Спрощено ці переходи можна уявити так: суспільні ідеали засвоюються індивідом і як моделі належного починають спонукати його до активності, в процесі якої відбувається втілення; у свою чергу, втілені цінності стають основою для формулювання суспільних ідеалів і т.д. по висхідній спіралі.

Особистісні цінності є джерелом індивідуальної мотивації, котре функціонально еквівалентне потребам. Вони формуються в процесі соціогенезису, взаємодіючи з потребами у складний, комплексний спосіб. Визнання цінностей іманентними регуляторами діяльності індивідів, які здійснюють вплив на поведінку незалежно від їх віддзеркалення в Михайлишин Г.Й., 2011

свідомості, не заперечує існування відмінних від них як за змістом, так і за автоматизмами дії усвідомлених переконань і уявлень суб'єкта про власні цінності. За умов адекватного усвідомлення і вербального вираження цінностей їх включення в практичну регуляцію діяльності може не відбуватися – зокрема, у разі відсутності можливостей реалізації, наявності конкуруючих або суперечливих цінностей тощо. З огляду на обмеженість інтелектуальних ресурсів індивіда та дії різних захисних механізмів цінності не завжди адекватно усвідомлюються і вербалізуються суб'єктом, а адекватно усвідомлені цінності можуть неадекватно репрезентуватися вербальними засобами – враховуючи мовні табу та інші перешкоди.

Відповідно до обраної основи класифікації, цінності поділяються на предметні та суб'єктні, життя та культури, цінності-засоби та цінності-цілі, відносні та абсолютні тощо. Ціннісна свідомість визначає *норми* – стереотипи думки та дії, які приймаються у межах тієї чи іншої соціокультурної спільноти задля регламентації діяльності людей у всіх сферах буття – від елементарних актів матеріально-практичного характеру до моралі, мистецтва, науки, освіти і релігії. Вони ранжуються за ступенем всезагальності: від субкультурних до таких, що поширюються на межі національних культур, й до загальногуманістичних, універсальних. На базі норм складаються різні соціальні технології, способи раціоналізації життєвого світу. У людській діяльності загалом і в освітній сфері зокрема значну роль відіграє *ціннісна орієнтація суб'єкта*, яка є комплексом духовних детермінант діяльності людей, а також відповідних соціально-психологічних утворень. Детермінантами можуть слугувати уявлення, знання, інтереси, мотиви, потреби, ідеали, стереотипи тощо. Ціннісні орієнтації людини – це життєві настанови, породжені етичним вибором. Е. Фромм відрекомендував їх «системою орієнтації і поклоніння».

Поняття ціннісної орієнтації застосовують до окремої людини та групи осіб. Воно віддзеркалює спрямованість аналізу на соціальні, синкретичні вияви, які є потужними спонукально-мотиваційними рушіями культурної поведінки людини, стимулами для досягнення різноманітних цілей і захисту ціннісно-символічних імперативів. За допомогою ціннісних орієнтацій у суспільстві формуються стандарти культурних оцінок, визначається ієрархія цілей і вибір методів їхнього досягнення. Сміслові параметри ціннісних орієнтацій не завжди виразні. Здебільшого ціннісні уявлення та ціннісні орієнтації розглядаються як індивідуальні форми репрезентації надіндивідуальних цінностей. Якщо вдатись до розлогішого екскурсу, то Ч. Морріс розмежує цінності оперативні (дієві) та усвідомлювані, не користуючись поняттям ціннісної орієнтації; К.Клакхон визначає цінності аспектом мотивації, а ціннісні орієнтації уподібнює концепціям; М.Рокіч відрекомендує переконання, що діагностуються за допомогою методу прямого ранжирування, цінностями, а у вітчизняній літературі аналогічні дані інтерпретуються ціннісними орієнтаціями.

Навіть поверховий феноменологічний аналіз дає можливість з'ясувати, що в свідомості кожної людини разом з ціннісними орієнтаціями присутні й Цінності освіти як засіб досягнення мети суспільного поступу

інші ціннісні уявлення. Не претендуючи на повноту класифікації, окреслимо найбільш істотні з них. Насамперед, виходячи з факту неспівпадання систем цінностей індивіда та соціальної групи, до якої він належить, а також зі здатності індивіда репрезентувати нормативні (соціально бажані) цінності групи або суспільства, виокремимо таку категорію ціннісних уявлень, як *ціннісні стереотипи*, котрі відображають очікування, що пред'являються людині соціальними групами або суспільством в цілому і усвідомлювані нею. У свідомості однієї людини одночасно може віддзеркалюватися декілька систем ціннісних стереотипів різних соціальних груп. Разом з тим очевидна значна індивідуальна відмінність ступеня диференційованого сприйняття систем цінностей різними соціальними групами: від єдиного недиференційованого шаблону працівника фізичної праці із слабо розвиненою рефлексією до рельєфної карти ціннісного ландшафту всього суспільства в свідомості фахівця у галузі філософії та соціології.

Ще однією категорією ціннісних уявлень є *ціннісні ідеали*. На перший погляд це словосполучення є тавтологією, оскільки під час формулювання дефініції цінностей часто використовується поняття «ідеал». Сенс понятійного конструкта ціннісний ідеал полягає в тому, що людина є не пасивним об'єктом власної ціннісної регуляції, а суб'єктом, спроможним оцінювати власні цінності й проектувати (екстраполювати) в уяві власний рух до ціннісних взірців, еталонів. Ціннісні ідеали, ієрархія яких характеризує значущість для людини особистісних цінностей безвідносно до образу власного «Я», є ідеальними кінцевими орієнтирами розвитку цінностей суб'єкта. Інколи можна натрапити на термін *ціннісна перспектива*, який відображає уявлення людини про свої цінності в оглядовому майбутньому і є своєрідною проміжною ланкою між ціннісними орієнтаціями та ціннісними ідеалами. Доречно вести мову також про *ціннісну ретроспективу* – уявлення суб'єкта про свої цінності в минулому.

Ключем до критеріального розмежування ціннісного та смислового інструментарію слугує розуміння того, що ціннісна симптоматика віддзеркалює внутрішнє середовище (стан), тоді як смисловий формат реагує на зовнішні подразники. Як зазначав Дж. Ройс, «ключ до особистісного смислу закладений у структурі епістемологічних і ціннісних ієрархій кожного індивіда» [5, с. 151]. Цінності не створюються в процесі свідомої рефлексії. Свідомість може їх лише в тій чи іншій мірі відобразити. При цьому основа трудності полягає в тому, що свідомість знаходить їх в реальному процесі свого функціонування. Основна процедурно-інструментальна трудність полягає в тому, що свідомість часто не перетинається з ними, не зазнає їхнього впливу в реальному процесі свого функціонування. Сучасні суспільні науки виокремлюють чотири періоди рефлексії над цінностями: паскалівський, шотландський, кантівський та лотцівський. Між іншим, саме Рудольф Герман Лотце (1817 – 1871) інкорпорував у філософський дискурс поняття «цінність».

Баденська школа неокантіанства в особі В. Віндельбанда та Г. Ріккєрта пов'язувала уявлення про цінності з ідеальним буттям, котре Михайлишин Г.Й., 2011

співвідноситься не з емпіричною, а з «чистою», трансцендентальною свідомістю. Будучи ідеальними, цінності не залежать від людських потреб і побажань. Втім, вони мають якимось чином корелюватися з індивідуальною та соціальною дійсністю, тому люди змушені або ідеалізувати емпіричну свідомість, надавши їй нормативного статусу, або розвивати ідею «логосу», деякої надлюдської сутності, яка слугує фундаментом для цінностей. У школі структурно-функціонального аналізу (Т. Парсонс) поняття цінності набуло узагальненого методологічного смислу – засобу виявлення і змалювання соціальних відносин та інститутів. В межах цього світоглядного підходу акцент було зроблено на тому, що соціальна система будь-якого масштабу передбачає існування деяких цінностей, котрі поділяються абсолютною більшістю членів спільноти. Інакше соціум людського формату виявляється неможливим у принципі.

У сучасних підходах до феномену цінностей домінують дві тенденції [2, с. 5]. Перша умовно йменується «предметною». Її прихильники цінностями вважають певні фрагменти світу, які сприяють задоволенню людських потреб і реалізації інтересів. У такому реїстичному дусі висловився, зокрема, О. Дробницький, відрекомендувавши цінності людським, соціальним і культурним значенням явищ гуманітарної дійсності. З незначними нюансами, проте в подібному сенсі визначав цінності також А. Здравомислов: цінність – це суспільне відношення, завдяки якому потреби й інтереси людини або соціальної групи переносяться на світ речей, предметів і духовних явищ, надаючи їм певних соціальних властивостей, безпосередньо не пов'язаних з утилітарним призначенням цих речей, предметів і духовних явищ. Принагідно зауважимо, що в наведеному підході як однопорядкові феномени розглядаються потреби й інтереси, а це не зовсім, не завжди коректно. Другий підхід полягає у визначенні цінностей крізь призму поняття значеннєвих відносин між індивідом та світом. Він виник внаслідок усвідомлення суперечностей першого підходу. Як наслідок – словацький учений В. Брожек запропонував розрізняти «ціннісну предметність» та власне цінності, вважаючи, що останні можна витлумачувати «конкретним суб'єктивним способом вияву ціннісної предметності». Такий підхід переводить цінності на рівень суто суб'єктивних явищ. Більше того, значеннєві відносини неухильно набувають ознак ситуаційних, оскільки значення різної предметної реальності за умов різних контекстів є різними. З огляду на цю обставину, зазначений підхід недостатньо повно розкриває смисл феномену цінностей. ХХ століття загостило проблему цінностей, висунуло її на передній план, що набуло підтримки ХХІ століттям. Феноменологи, герменевтики, аналітики, постмодерністи сперечаються між собою насамперед щодо цінностей [6, с. 16]. Це не викликає подиву, адже саме цінності є класичним інтерпретаційним конструктом, предметом і об'єктом інтерпретації, сутність якої полягає в тому, **що** саме людина вважає цінним, **які** цінності обираються нею з позицій певного ідеалу, еталону, взірця.

Інструмент інтерпретації слугує засобом переопрацювання старих цінностей Цінності освіти як засіб досягнення мети суспільного поступу

в нові світоглядно-аксіологічні орієнтири, цільові азимуту і пріоритети. Основне в оцінці цінностей – сам процес інтерпретації, яка в перекладі з латині означає *посередництво*. Йдеться про встановлення відповідності між індивідом та тим об'єктом, на який спрямоване вістря розуміння. Наприклад, добро – очевидна позитивна цінність. Однак чи підлягає воно вимірюванню? Підлягає – щоправда, його функцію повинна виконувати інтерпретаційна діяльність. Таким чином, аналіз та ієрархізація світоглядних пріоритетів освітньої сфери передбачає систематизацію змістовних аспектів ціннісної сфери суспільної дійсності, дослідження факторів генезису і функціонування аксіологічного інструментарію, вплив ціннісних чинників на функціонування цілепокладаючих орієнтирів індивідуальної і суспільної свідомості. Ієрархія цінностей є основною детермінантою, котра визначає особливості формування онтологічної основи особистості. Природа цінностей полягає в тому, що вони породжені життям, існують в ньому і для нього. Безперечно, прагнення пояснити дійсність, виходячи з цінностей, які утворюють основу і визначають своєрідність різних буттєвих форматів, неухильно наштовхується на дискусивне світоглядне запитання про основи самих цінностей, про ґрунт, в якому вкорінені цінності та метафізичні основи мислення про цінності. Як правило, відношення людини до світу містить оцінку всього, з чим людина має справу в процесі свого життя. Ціннісні регулятори органічно пов'язані зі світоглядом індивіда. Точніше кажучи, вони є смисловими компонентами світогляду, в них відображається динаміка соціальних змін, вловлюються і закріплюються значущі для суб'єкта тенденції. Власне, світогляд утворює більш чи менш концентровану систему цінностей – на відміну від *світорозуміння як системи знань*

Список використаної літератури:

1. Абишева А.К. О понятии «ценность» / А.К. Абишева // Вопросы философии. – 2002. – №3. – С. 140.
2. Бакіров В.С. Історичні форми ціннісної свідомості / В.С. Бакіров // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н.Кармазіна. – 2001. – №527. – С. 5.
3. Виндельбанд В. Прелюдии / В. Виндельбанд. – Л. : Нева, 1964. – С. 91.
4. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В.Г. Кремень [2-е вид]. – К. : Т-во «Знання» України, 2010. – С. 282.
5. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д.А.Леонтьев. – М. : Смысл, 1999. – С. 151.
6. Леонтьев А.Н. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции / А.Н. Леонтьев // Вопросы философии. – 1996. – №4. – С. 16.
7. Михальченко М. Українська національна ідея як стрижень духовного і політичного життя української політичної нації // М. Михальченко, В. Скотний В., А. Бичко та ін. Духовне життя українського суспільства: теоретико-методологічні та онтологічні проблеми розвитку [колективна моногр. у 3 кн. – кн.1.] // Київ-Дрогобич, 2009. – 615 С.
8. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре / Г. Риккерт. – М. : Республика, 1998. – С. 128.
9. Риккерт Г. Философия истории / Г. Риккерт. – М. : Республика, 1998. – С. 100.

Г.Й.МИХАЙЛИШИН

Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев

**ЦЕННОСТИ ОБРАЗОВАНИЯ КАК СРЕДСТВО ДОСТИЖЕНИЯ ЦЕЛИ
ОБЩЕСТВЕННОГО ПРОГРЕССА**

Эффективная модернизация современного украинского общества, приведение его в соответствие с требованиями функционирования развитых стран невозможна в отсутствие теоретического осмысления, концептуализации и воплощения на практике адекватных представлений о ценности образования как общественного явления и действенной иерархии аксиологических приоритетов образовательной сферы. Эффективность усилий в этом направлении в частности зависит от мировоззренчески-функциональной выразительности образовательного сегмента социума, в частности: консенсусного уровня осознания ценности средств образования для достижения целей общественного развития.

Ключевые слова: ценности, ценностные ориентации, ценностные стереотипы, ценностные идеалы, ценностные перспективы, мировоззрение, ценности образования.

H. MIKHAYLISHIN

National pedagogical university of the name of M.P. Dragomanova, Kiev

**VALUES OF EDUCATION AS MEANS OF ACHIEVEMENT THE PURPOSE
OF PUBLIC PROGRESS**

Effective modernization of contemporary Ukrainian society, bringing it in line with the requirements of the functioning of the developed countries is not possible in the absence of theoretical understanding, conceptualization and implementation in practice of adequate understanding of the value of education as a social phenomenon and an effective hierarchy axiological priority educational areas. Efficiency efforts in this direction depends on the particular ideological and functional expression of the educational segment of society, including.

Keywords: values, value orientation, value stereotypes, value ideals, values perspective, worldview, education values.

Стаття надійшла 25.10.11р.